ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS
FOLIA GERMANICA 15, 2020
https://doi.org/10.18778/1427-9665.15.01

*Krzysztof Tomasz Witczak**

DWIE GERMAŃSKIE NAZWY ŚLEDZIA[1]

Śledź atlantycki (*Clupea harengus* L.) jest powszechnie znaną rybą morską, należącą do rodziny śledziowatych (*Clupeidae*), poławianą w północnym Atlantyku oraz we wszystkich przybrzeżnych akwenach, m.in. w Morzu Północnym i Bałtyckim. Jest rybą pelagiczną, prowadzącą stadny tryb życia. Odbywa wędrówki żerowiskowe i rozrodowe. Dochodzi zwykle do 40 cm długości (maksymalnie 50 cm). Podgatunek żyjący w Bałtyku, zwany pospolicie śledziem bałtyckim (*Clupea harengus membras* L.), osiąga zwykle mniejsze rozmiary (do 28 cm). Śledź należy do najważniejszych gatunków gospodarczych w skali połowów światowych. Posiada bardzo smaczne i tłuste mięso (Rutkowicz 1982, s. 168–169, nr 85; Terofal, Militz 1996, s. 58).

Herman Hirt (1909, s. 142) wskazuje na dwie alternatywne nazwy śledzia funkcjonujące w językach germańskich, które są – w jego i moim przekonaniu – niedostatecznie objaśnione. Jedna z nich występuje w językach nordyckich (tj. północnogermańskich), druga zaś w językach zachodniogermańskich. W niniejszym opracowaniu chciałbym je szczegółowo przedyskutować, a ponadto krótko omówić nazwę solonego i wędzonego dymem śledzia, będącego przedmiotem handlu od najdawniejszych czasów.

1. Północnogermańska nazwa śledzia

Atestacja: stnord. *sild* (pl. *sildr*) f. ‘śledź atlantycki, *Clupea harengus* L.’; far. *síld* f. ‘ts.’; elfd. *sild* f. ‘śledź’, stszw. *sild*, szw. *sill*; duń. dial. *sild*; norw. *sil* < pragerm. (płn.) ***siled-** f. ‘śledź, *Clupea harengus* L.’ (Kroonen 2013, s. 436)[2]. Ze

* Prof. dr hab. Krzysztof Tomasz Witczak, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Zakład Latynistyki i Językoznawstwa, ul. Pomorska 171/173, 90-326 Łódź. E-mail: krzysztof.witczak@uni.lodz.pl, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8895-974X.

[1] Artykuł jest częścią projektu badawczego pt. *Prehistoryczne kontakty indoeuropejsko-uralskie*, finansowanego w ramach funduszu naukowego Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego.

[2] Wcześniej proponowano alternatywne rekonstrukcje pragermańskie: **siliþ-* (Torp, Falk 1909, s. 76) lub **silid-* (Falk, Torp 1911, s. 966).

źródła nordyckiego zapożyczono pikardyjski apelatyw *selã*, *seltã* ‘śledź’ ← stnord. *sild* (Meyer-Lübke 1935, s. 652), skąd urobiono innowacyjną francuską postać gwarową (pochodzenia pikardyjskiego) *célerin* (od XIII w.) ‘sardynka atlantycka, *Sardina pilchardus* Walbaum’ (< **sild-hering*; Dauzat, Dubois, Mitterand 1971, s. 145; De Vries 1977, s. 475).

Derywacja germańska: Holenderski lingwista Guus Kroonen zestawia nordycką nazwę śledzia z holenderskim apelatywem *zeelt* c. ‘lin, *Tinca tinca* L.’ (oznaczającym dużą rybę słodkowodną osiągającą rozmiary do 70 cm i wagę do 7,5 kg) i na podstawie zebranego materiału leksykalnego postuluje dawną osnowę konsonantyczną na *-t-*. Ponadto rekonstruuje dość złożony paradygmat pragermański: nom. sg. *sīlō*, gen. sg. **sildaz*, loc. sg. **sileþi* (< ie. **seilōt*, gen. sg. **siltós*, loc. **siléti*), choć sam zastrzega, że tego typu paradygmat nigdzie nie jest *explicite* udokumentowany. Ásgeir Blöndal Magnússon (1989, s. 815) rekonstruuje pierwotne znaczenie ‘drobna, młoda rybka’ (wtórnie ‘śledź’), nawiązując do następujących apelatywów północnogermańskich: stnord. *síl* n. ‘tobiasz, *Ammodytes tobianus* L. (niewielka ryba morska osiągająca do 20 cm)’, isl. *síli* n. ‘narybek’, far. *síl* n. ‘narybek; smolt, mały łosoś (*Salmo salar* L.) lub mała troć wędrowna (*Salmo trutta trutta* L.), spływająca do morza po osiągnięciu 10–20 cm długości’, norw. *sil* ‘tobiasz’, szw. *sil* ‘narybek’, dial. ‘tobiasz’ (< pragerm. **sīla-* ‘smolt, młody łosoś, młoda troć; tobiasz, *Ammodytes tobianus* L.’, **sīljan* n. coll. ‘narybek’)[3]. Językoznawca kojarzy też nazwę smolta i młodego narybku z czasownikiem far. *sila* ‘wyrzucać mlecz lub ikrę’ (< pragerm. **silōn-*). Kroonen (2013, s. 436) podąża tą samą drogą myślenia i próbuje łączyć germańskie słowa ze śrir. *silid* ‘kapie, pada, ścieka’, co nie przekonuje z fonologicznego i semantycznego punktu widzenia[4]. Warto odnotować, że Kroonen wyprowadza słowiańskie, bałtyckie i bałtofińskie nazwy śledzia ze źródła północnogermańskiego. Należy jednak odnotować, że niektórzy germaniści uznają nordyckie nazwy śledzia za wyrazy spornego pochodzenia (Wessén 1997, s. 392: „nord. ord av omtvistat ursprung”).

Odpowiedniki słowiańskie: Pol. (od XIII w.) *śledź* m. ‘ryba morska *Clupea harengus* L.’; kasz. *slėż* (gen. sg. *slėża*) ‘śledź’; połab. *slid* m. ‘ts.’; cz. *sled’*, sła. *sled’* ‘ts.’; strus. (od XII w.) *сельдь*, ros. *сельдь* f., dziś zwykle *селедка* f. ‘śledź’, brus. *селядзе́ць* m. ‘ts.’; ukr. *селе́дець*, *оселе́дець* m. ‘śledź; kozacki czub’; słoweń. *sled*, sch. *sled* ‘ts.’ < psł. **sъldь* m. / f. ‘śledź, *Clupea harengus* L.’, por. też bułg. *се́лда*, także *сельо́дка* ← ros. *селедка* (Chernykh 1999, s. 152). W językach słowiańskich występują też formy zdrobniałe, np. pol. *śledzik* m. ‘mały śledź’; ros. *селедка* f. ‘śledź’ (Tsyganenko 1970, s. 417). Powszechnie uznaje się nazwy słowiańskie za zapożyczenia ze źródła północnogermańskiego (Preobrazhenskii

[3] Podobny wywód skandynawskiej nazwy śledzia proponują już Hjalmar Falk i Alf Torp (1911, s. 966).

[4] Czasownik śrir. *silid* ‘kapie, pada, ścieka’ (= bret. *sila*) nie reprezentuje praceltyckiej praformy **sileti* (jak sądzi Kroonen 2013, s. 436), ale wywodzi się z archetypu ie. **stil-* ‘id.’, por. łac. *stillō*, *stillāre* ‘kapać, ciec kroplami, ściekać, sączyć się’.

1910–1914, s. 274; Brückner 1927, s. 530; Vasmer 1987, s. 597; Chernykh 1999, s. 152; Rejzek 2001, s. 581; Boryś 2005, s. 615; Kroonen 2013, s. 436). Niektórzy lingwiści decydują się na konkretyzację języka źródłowego, wskazując albo na stnord. *sild* f. ‘śledź’ (Tsyganenko 1970, s. 417; Shanskii, Ivanov, Shanskaya 1971, s. 405), albo na stszw. *sild* ‘śledź’, skąd obecnie szw. *sill* (Mańczak 2017, s. 194). Inaczej postępuje Witczak (1993, s. 330), który uznaje leksemy słowiańskie za odziedziczone i prapokrewne w stosunku do wyrazów germańskich.

Odpowiedniki bałtyckie: Lit. *siĨkė* f., dial. *silkis* m. ‘śledź, ryba morska *Clupea harengus*, zwł. śledź bałtycki, sałaka, *Clupea harengus membras* L.’, łot. *siļķe* f., *silkis* m. ‘śledź (bałtycki); solona ryba w ogóle’, kur. šīlěke f. ‘śledź’; stprus. (EV 575) *sylecke* ‘śledź’ (Trautmann 1910, s. 426; Fraenkel 1965, s. 785; Blažek, Čeladín, Běťaková 2004, s. 120). Pochodzenie wyrazów bałtyckich jest niejasne. Część badaczy wywodzi formy bałtyckie ze źródła bałtofińskiego, por. est. *silk* ‘śledź’, fi. *silakka* ‘ts.’ (tak m.in. Buga 1958, s. 482; Bednarczuk 1976, s. 52–53, 1993, s. 108–109)[5]. Inni z kolei sugerują, że nazwy bałtyckie są przejęte ze źródła północnogermańskiego (nordyckiego), por. stnord. *sild*, *síld* ‘śledź’, stszw. *sildi*, szw. *sill* ‘ts.’ (Smoczyński 2007, s. 550). Wywód ten nie objaśnia występowania grupy konsonantycznej **lk* w językach bałtyckich. Zapożyczenie ze szwedzkiego apelatywu *sillaka* ‘śledź bałtycki’ (będącego zapożyczeniem fińskim) zakładają czescy badacze (Blažek, Čeladín, Běťaková 2004, s. 120), co skrzętnie odnotowuje William R. Schmalstieg (2015, s. 277).

Etymologia indoeuropejska: Większość badaczy odrzuca możliwość wyprowadzenia germańskich, słowiańskich i bałtyckich nazw śledzia ze wspólnego źródła. Teoretycznie zestawienienie form germańskich i słowiańskich mogłoby wskazywać na praformę ie. **sild^{h}-* (Witczak 1993, s. 330), ale brak odpowiedników w innych językach indoeuropejskich, a nadto brak motywacji i przekonującej etymologii nakazuje ostrożność i szukanie raczej obcego źródła niż rodzimego. Nie wydaje się, że Indoeuropejczycy w swojej praojczyźnie (niezależnie od tego, gdzie się ją umieszcza[6]) mogli znać śledzia atlantyckiego (*Clupea harengus* L.) lub śledzia bałtyckiego (*Clupea harengus membras* L.). Indoeuropejską genezę śledzia zakłada Aleksander Brückner (1927, s. 530), który przypuszcza, że nazwa nordycka *sild* f. ‘śledź’ pochodzi od nazwy soli, por. ie. **sal-* ‘sól’ (skąd pragerm. **saltan* n. ‘ts.’). Ta hipoteza

[5] Także Aleksander Brückner (1927, s. 530) jest przekonany, że „nazwy litewskie poszły z estońskiego *silk*”. Odmienną pozycję zajmuje Santeri Juntilla (2015, s. 21), który odrzuca tezę o ugrofińskim lub zachodniofińskim zapożyczeniu wyrazów bałtyckich, odwołując się do subiektywnej opinii Wojciecha Smoczyńskiego (2007, s. 550), iż wyrazy bałtyckie zostały zapożyczone ze źródła nordyckiego. Wywód ten jest wątpliwy, gdyż zakłada rodzimą (rzekomo ogólnobałtycką) zmianę fonetyczną **-lt- > -lk-*, która jest trudna do udowodnienia. W tej sytuacji wywód terminów bałtyckich ze źródła zachodniofińskiego wydaje się bardziej prawdopodobny niż ich domniemane pochodzenie ze źródła germańskiego lub ewentualnie słowiańskiego.

[6] W literaturze przedmiotu dominują dwie hipotezy badawcze lokalizujące praojczyznę indoeuropejską w Anatolii lub na stepach przyczarnomorskich, por. Witczak (2003, s. 29–32).

jest jednak trudna do podtrzymania z fonologicznego punktu widzenia (zakładana apofonia **sil-ed-* : **sal-ta-* ma wysoce nieregularny charakter).

Dane ugrofińskie: Fi. *silakka*, dial. *sillahka*, *silhakka* ‘śledź bałtycki, *Clupea harengus membras* L.; każda solona ryba’, est. *silk* (gen. *silgu* oraz *silakas*) ‘śledź’ (< bfi. **silakka* ‘śledź bałtycki’, pierwotnie ‘tłusta ryba’); lap. (no.) *sâlled*, (lu.) *sallēt* ‘śledź’ < pralap. **silä-tɜ* ← ur. **śilä* ‘tłusty; tłuszcz, zwł. tłuszcz rybi’). Ze źródła bałtofińskiego wywodzi się ros. (płn.) *сельгá* f. ‘śledź’ (Vasmer 1987, s. 596–597) i szw. *sillaka* ‘ts.’. Nie ulega wątpliwości, że bałtofińskie i pralapońskie nazwy śledzia zostały stworzone niezależnie, choć na bazie tego samego rdzenia prajęzykowego o znaczeniu ‘tłusty; tłuszcz zwierzęcy, zwł. tłuszcz rybi’. Pierwotne znaczenie zachowało się doskonale w następujących językach uralskich: fi. *silava*, dial. *silevä* ‘słonina, sadło’; wog. *šilt* ‘tłuszcz niedźwiedzi’; tawg. *séla* ‘stopiony tłuszcz rybi’; selk. *siilɜ*, *siileng* adi. ‘tłusty, gruby, otyły’; kam. *śəl*, *śil* ‘tłuszcz, łój’, kojb. *syl* ‘tłuszcz’ < ur. **śilä* ‘tłusty; tłuszcz (rybi)’ (Collinder 1977, s. 74; Rédei 1988, s. 478–479).

Komentarz: Ugrofińskie terminy oznaczające ‘śledzia’ wykazują dobrą motywację i przekonującą derywację. Wyrazy północnogermańskie (a także bałtyckie i słowiańskie) nie mają ani jednoznacznej motywacji, ani nie dają się objaśnić pod względem morfologicznym. Należy także podkreślić, że rodzimy charakter skandynawskiej nazwy śledzia bynajmniej nie jest pewny. Wielu germanistów wywodziło tę nazwę z jakiegoś nieznanego źródła substratowego. Już w XIX wieku pojawiła się hipoteza badawcza, że Germanie, Bałtosłowianie i Ugrofinowie niezależnie od siebie zapożyczyli nazwę śledzia od nieznanej ludności substratowej zamieszkującej niegdyś wschodnie pobrzeża Morza Bałtyckiego[7].

W moim przekonaniu, nordycka nazwa śledzia **siled-* wywodzi się ze źródła lapońskiego (konkretnie z archetypu pralap. **śilä-tɜ* ‘śledź’, pierwotnie ‘tłusta ryba’). Słowianie zapożyczyli tę samą nazwę prawdopodobnie za pośrednictwem skandynawskich Waregów. Nie ulega wątpliwości, że wschodni i zachodni Bałtowie zapożyczyli nazwę śledzia bałtyckiego z jakiegoś źródła zachodniofińskiego, prawdopodobnie liwskiego lub estońskiego (por. bfi. **śilakka* ‘śledź bałtycki, sałaka, ryba morska *Clupea harengus membras* L.’).

2. Zachodniogermańska nazwa śledzia

Atestacja: stang. *hǣring* ‘śledź’ (pl. *hǣrincgas* ‘śledzie’), śrang. *hering* ‘śledź’, ang. *herring* ‘ts.’ (Holthausen 1927, s. 88); stfryz. *hēreng* ‘śledź’, śrhol. *hārinc*, hol. *haring*; śrdniem. *hārinc*, stwniem. *hāring*, niem. *Hering* < zach.germ. **hēringaz*

[7] Por. Preobrazhenskii (1910–1914, s. 274). Podobnie sądzi np. Paweł Czernych: „Но имеется предположение, что и скандинавы, и финны, и славяне, независимо друг от друга, заимствовали это название из неизвестного нам источника – от аборигенов восточного побережья Балтийского моря” (Chernykh 1999, s. 153).

m. < pragerm. **hairingaz* m. ‘śledź’ (Klein 1966, s. 725; Witczak 1993, s. 330). Termin germański został w dobie późnoantycznej zapożyczony do łaciny średniowiecznej i języków romańskich, por. śrłac. (od VI w.) *haringus* ‘śledź’; wł. *aringa* f. ‘śledź’, wen. *renga* f. ‘ts.’, fr. (od XII w.) *hareng* ‘śledź’ (Bloch, von Wartburg 1932, s. 359; Dauzat 1938, s. 384; Picoche 1985, s. 345; Dauzat, Dubois, Mitterand 1971, s. 365); prow. *arenc* ‘ts.’, skąd hiszp. *arenque*, port. *arenque* ‘ts.’ (Meyer-Lübke 1935, s. 341; Onions 1969, s. 438). Ponadto niemieckiego pochodzenia są niektóre terminy południowosłowiańskie: serb. *хàринга* f. ‘śledź’, bułg. *хéринга* ‘ts.’ ← niem. *Hering* (Chernykh 1999, s. 152). Z dialektu weneckiego pochodzi ngr. ρέγγα, ρέγκα [ˈrɛnga] f. ‘śledź; wędzony śledź’ ← wen. *renga* f. ‘ts.’ (Babiniotis 2011, s. 1210). Nie można wykluczyć, że niektóre zachodniogermańskie apelatywy nie są rodzimymi kontynuantami archetypu pragerm. **hairingaz* m. ‘śledź, *Clupea harengus* L.’, lecz sekundarnymi zapożyczeniami z języka Fryzów, zamieszkujących niegdyś pobrzeża Morza Północnego (por. stfryz. *hēreng* ‘śledź’).

Etymologia: Pragermański ichtionim **hairingaz* m. ‘śledź, *Clupea harengus* L.’ jest regularnym derywatem od przymiotnika pragerm. **hairaz* ‘szary’ (Klein 1966, s. 725; Wasserzieher 1979, s. 98; Hoad 1986, s. 215; Witczak 1993, s. 330), urobionym za pomocą germańskiego przyrostka **-ingaz*, widocznego też w nazwie piklinga, czyli śledzia wędzonego w dymie, por. niem. *Bückling* (Mackensen 1998, s. 179)[8]. Wyraz ma zatem genezę rodzimą, motywowaną ciemnoszarym ubarwieniem ryby na grzbiecie, a srebrzystobiałym na brzuchu. Innymi słowy, nazwa śledzia oznacza „szarą (szarawą) rybę / gray (greyish) fish” (Klein 1966, s. 725; Partridge 1966, s. 1435) lub „szarawo-białą rybę / greyish-white fish” (Onions 1969, s. 438; Hoad 1986, s. 215; Levitskii 2010, s. 262).

Inne proponowane etymologie nie przekonują. Dawniej sądzono, że nazwa śledzia bierze się stąd, że ryba pojawia się w dużych ławicach. Z tego też powodu kojarzono germański ichtionim z apelatywem **harjaz* m. ‘wojsko, armia’, por. goc. *harjis*, stsaks. *here*, niem. *Heer* n. ‘wojsko, armia’ (Torp, Falk 1909, s. 76)[9]. Wywód ten jest niemożliwy z fonologicznego punktu widzenia (odmienny stopień wokalizmu rdzennego). Zdaniem wielu badaczy, nazwa śledzia pozostaje nieobjaśniona (Skeat 1963, s. 270: „The word remains unexplained”; Macken-

[8] Por. też stnord. *hvítingr* m. ‘zwierzę o białym ubarwieniu, np. białucha arktyczna; ryba morska, zapewne witlinek; jakiś biały przedmiot’, ang. *whiting* ‘witlinek, mała ryba morska *Merlangius merlangus* L.; bielidło’, hol. *wijting* ‘bielidło’, śrdniem. *wītink* ‘witlinek’, niem. *Wittling*, *Weißling* ‘witlinek, *Merlangius merlangus* L.’ (< pragerm. **hwītingaz* m.), utworzone od przymiotnika pragerm. **hwītaz* ‘biały’, por. goc. *hveits* adi. ‘biały’, stnord. *hvítr* adi. ‘biały, jasny, świecący’, ang. *white* ‘biały’, hol. *wit* adi. ‘biały’ za pomocą przyrostka **-enga- / *-inga-* (de Vries 1977, s. 274; Heidermanns 1993, s. 316–317; Orel 2003, s. 202; Kroonen 2013, s. 220). Nazwa bierze się stąd, że witlinek jako jedyna ryba z rodziny dorszowatych (*Gadidae*) posiada „brzuch śnieżnobiały”, a ponadto charakterystyczne białe zakończenia płetw odbytowych, zob. Terofal, Militz 1996, s. 64.

[9] Zdaniem Erica Partridge’a (1966, s. 1423), „Less prob[able] is a relationship with OE *here*, OHG *her* (G. *Heer*), army, ‘owing to the fish’s habit of travelling in shoals’ (Walshe)”.

sen 1998, s. 179: „Herkunft ungewiß"; Seebold 1999, s. 370: „Herkunft unklar"; Room 2002, s. 280: „of unknown orig."). Podobnie sądził już Herman Hirt (1909, s. 142), który stanowczo odrzucił nawiązanie do niem. *Heer* n. 'wojsko, armia', zakładając tym samym nierozpoznane pochodzenie germańskiego ichtionimu („unbekannter Herkunft"). Ernst Wasserzieher (1979, s. 98) dopuszcza alternatywną etymologię nawiązującą do hol. *haar* 'włos', jako że śledzia można łatwo pojmować jako 'ościstą rybę' („als «Grätenfisch»?"). Także Guus Kroonen (2013, s. 220) opowiada się za wywodem nazwy śledzia z germańskiego archetypu **hēran* n. 'włos' (< ie. **kesróm* n.), por. stnord. *hár* n. 'włos', stang. *hær* n. 'ts.', ang. *hair* 'ts.'; stwniem. *hār* n. 'włos', niem. *Haar* 'ts.' (Orel 2003, s. 172). Zdaniem holenderskiego etymologa, ryba morska *Clupea harengus* została nazwana od bardzo wielu cienkich, podobnych do włosa ości (Kroonen 2013, s. 220: „a fish named after its many thin, hair-like bones").

Odpowiedniki indoeuropejskie: W językach pochodnych nie zachowała się wspólna (indoeuropejska) nazwa śledzia.

Komentarz: Przymiotnik pragerm. **hairaz* 'szary' ma genezę indoeuropejską i wywodzi się z praformy ie. **ḱoiros* adi. 'szary, popielaty, ciemny' (Pokorny 1959, s. 541; Witczak 1993, s. 330), por. stnord. *hārr* adi. 'szary, siwy, stary', stang. *hār* adi. 'siwy, szary, stary', ang. *hoar* adi. 'siwy', stsaks. *hēr* adi. 'szlachetny, dystyngowany, nobliwy', stwniem. *hēr* adi. 'stary, czcigodny, wyniosły' (< pragerm. **hairaz* adi. 'siwy, siwowłosy'; Bammesberger 1990, s. 248; Heidermanns 1993, s. 269–270; Orel 2003, s. 153; Kroonen 2013, s. 201); śrir. *cíar* 'ciemny, ciemnobrązowy, mroczny, czarny' (< pcelt. **kēros* < ie. **ḱeirós*); scs.-rus. *sěrъ* 'szary', ros. серый adi. 'szary, ciemny, pochmurny; mierny, nijaki, pospolity', słoweń. *sȇr* 'popielaty, siwy' (< psł. **sěrъ*). Na gruncie zachodniosłowiańskim nastąpiła kontaminacja rodzimego apelatywu psł. **sěrъ* adi. 'szary' (< ie. **ḱoiros*) z zapożyczeniem germańskiego pochodzenia, por. stcz. *šěrý* adi. 'ciemny, popielaty', przen. 'dawny, nieznany, tajemniczy', dłuż. *šery* adi. 'popielaty', głuż. šery adi. 'ts.', kasz. šari adi. 'szary, popielaty, mroczny, niepogodny; codzienny, zwykły, powszedni', pol. (od XV w.) *szary* adi. 'mający kolor popiołu, ciemnosiwy, ciemnopopielaty', dial. 'siwy, mroczny, niepogodny' < psł. **šěrъ* adi. 'szary' (< **x́ěrъ* ← pragerm. **hairaz*).

3. Nazwa wędzonego śledzia

Poniżej chciałbym omówić jeszcze nazwę solonego i wędzonego dymem śledzia, który był przedmiotem handlu od dawien dawna (Brückner 1927, s. 530).

Atestacja: śrhol. *buckinc* 'wędzony śledź', hol. *bokking* 'ts.', fryz. *bokking* 'ts.'; ang. *bocking* 'wędzony śledź' (← hol. *bokking*, por. Klein 1966, s. 183); śrdniem. *buckink* 'wędzony śledż'; śrwniem. *bücking* 'ts.' (od XV w.), niem.

Bücking, *Bückling* m. ‘pikling, wędzony śledź’ (Mackensen 1998, s. 86; Seebold 1999, s. 142). Z języka niemieckiego wyraz przeniknął do innych języków europejskich, por. ang. *buckling* ‘wędzony śledź’ (Klein 1966, s. 206); szw. *böckling* ‘ts.’; stpol. *bydlinek*, rzadziej *bytling* (od XVI w.), pol. *pikling* m. ‘lekko solony i wędzony w gorącym dymie śledź’ ← niem. *Bückling* ‘ts.’ (Brückner 1927, s. 530; Rysiewicz 1961, s. 514; Tokarski 1980, s. 570; Kopaliński 1989, s. 394; Bańkowski 2000, I, s. 102, s.v. *bydlinek*; II, s. 578, s.v. *pikling*).

Etymologia: Nazwa pochodzi od niemiłego zapachu wędzonej ryby przypominającego odór kozła (Rysiewicz 1961, s. 514; Wasserzieher 1979, s. 38; Mackensen 1998, s. 86; Seebold 1999, s. 142), por. niem. *Bock* m. ‘cap, kozioł’, a także hol. *boks-haring* ‘wędzony śledź’ (dosłownie ‘koźli śledź’). Uwagę zwraca przyrostek pragerm. **-ingaz*, widoczny także w ogólnogermańskiej nazwie witlinka (**hwītingaz*) i w zachodniogermańskiej nazwie śledzia (**hairingaz*).

4. Podsumowanie

W niniejszej pracy przedyskutowano pochodzenie dwóch germańskich terminów oznaczających śledzia (*Clupea harengus* L.). Uznano, że północnogermański apelatyw **siled-* f. ‘śledź’, poświadczony w większości nordyckich języków (np. stind. *sild*, far. *síld*, stszw. *sild*, szw. *sill*, norw. *sil*) nie ma rodzimej genezy, lecz reprezentuje prastare lapońskie zapożyczenie, por. lap. (no.) *sâlled*, (lu.) *sallēt* ‘śledź’ < pralap. **silä-tɜ* ‘śledź’ (pierwotnie ‘tłusta ryba’) ← ur. **śilä* ‘tłusty, tłuszcz zwierzęcy, zwł. rybi tłuszcz’. Druga nazwa germańska **hēringaz* (< **hairingaz*) m. ‘śledź, *Clupea harengus* L.’ jest doskonale poświadczona w zachodniogermańskich (np. ang. *herring*, hol. *haring*, niem. *Hering*) i romańskich językach (np. wł. *arenga*, fr. *harenge*, prow. *arenc*, hiszp. *arenque* < łac. *harengus* m. ‘śledź’ ← zach.germ.). Pierwotnym źródłem zapożyczenia mogło być starofryzyjskie słowo *hēreng* m. ‘śledź’, będące innowacyjnym derywatem od germańskiego przymiotnika **hairaz* ‘szary’ urobionym za pomocą germańskiego przyrostka **-ingaz*. Ten sam sufiks pojawia się w dwu innych prastarych apelatywach germańskiego pochodzenia: **bukkingaz* m. ‘śledź wędzony’ (← pragerm. **bukkaz* m. ‘cap, kozioł’) oraz **hwītingaz* m. ‘witlinek, *Merlangius merlangus* L.’ (← pragerm. **hwītaz* adi. ‘biały’).

Skróty językowe

adi. – przymiotnik (adiectivum); ang. – angielski; bfi. – bałtofiński (zachodniofiński); bret. – bretoński; brus. – białoruski; c. – genus commune; cz. – czeski; dłuż. – dolnołużycki; duń. – duński; elfd. – elfdalski; est. – estoński; f. – rodzaj żeński (genus femininum); far. – farerski; fi. – fiński; fr. – francuski; fryz. – fryzyjski; głuż.

– górnołużycki; hiszp. – hiszpański (kastylijski); hol. – holenderski (niderlandzki); ie. – indoeuropejski; isl. – islandzki; kam. – kamasyjski; kasz. – kaszubski; kojb. – kojbalski; kur. – kuroński; lap. – lapoński a. saami (dialekty: lu. – lule, no. – norwesko-lapoński); lit. – litewski; łac. – łaciński; łot. – łotewski; m. – rodzaj męski (genus masculinum); n. – rodzaj nijaki (genus neutrum); ngr. – nowogrecki; niem. – niemiecki; nord. – nordycki; norw. – norweski; pcelt. – praceltycki; pol. – polski; połab. – połabski; port. – portugalski; pragerm. – pragermański; pralap. – pralapoński; prow. – prowansalski; psł. – prasłowiański; ros. – rosyjski; sch. – serbochorwacki; selk. – selkupski; serb. – serbski; sła. – słowacki; słoweń. – słoweński; stang. – staroangielski; stcz. – staroczeski; stfryz. – starofryzyjski; stnord. – staronordycki; stpol. – staropolski; stprus. – staropruski; strus. – staroruski; stsaks. – starosaksoński; stszw. – staroszwedzki; stwniem. – starowysokoniemiecki; szw. – szwedzki; śrdniem. – średniodolnoniemiecki; śrhol. – średnioholenderski; śrir. – średnioirlandzki; śrłac. – średniołaciński; śrwniem. – średniowysokoniemiecki; tawg. – tawgijski a. nganasański; ukr. – ukraiński; ur. – uralski; wen. – wenecki; wł. – włoski; wog. – wogulski; zach. germ. – zachodniogermański.

BIBLIOGRAFIA

Babiniotis G. (2011), *Etimologikó lexikó tis néas ellinikís glóssas. Istoría ton léxeon*, Kéntro Lexikologías, Athína. [Μπαμπινιώτης Γ. (2011), Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. Ιστορία των λέξεων, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα].

Bammesberger A. (1990), *Die Morphologie des urgermanischen Namens*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.

Bańkowski A. (2000), *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. II, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Bednarczuk L. (1976), *Zapożyczenia ugrofińskie w językach bałtosłowiańskich*, „Acta Baltico-Slavica", IX, s. 39–64.

Bednarczuk, L. (1993), *Języki Wielkiego Księstwa Litewskiego na tle porównawczym*, Uniwersytet Polski w Wilnie, Wilno.

Blažek V., Čeladín J., Běťaková M. (2004), *Old Prussian Fish-names*, „Baltistica", XXXIX/1, s. 107–126.

Bloch O., Wartburg W. von (1932), *Dictionnaire étymologique de la langue française*, t. I, Les Presses Universitaires de France, Paris.

Boryś W. (2005), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Brückner A. (1927), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.

Buga K. (1958), *Rinktiniai raštai*, t. I, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, Vilnius.

Chernykh P.Ya. (1999), *Istoriko-etimologicheskii slovar sovremennogo russkogo yazyka*, t. II, Izdatelstvo „Russkii yazyk", Moskva. [Черных П.Я. (1999), Историко-этимологический словарь современнного русского языка, t. II, Издательство „Русский язык", Москва].

Collinder B. (1977), *Fenno-Ugric Vocabulary. An Etymological Dictionary of the Uralic Languages*, Helmut Buske Verlag, Hamburg.

Dauzat A. (1938), *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Librairie Larousse, Paris.

Dauzat A., Dubois J., Mitterand H. (1971), *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Librairie Larousse, Paris.

Falk Hj.S., Torp A. (1911), *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*, t. 2: *(P–Ø)*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
Fraenkel E. (1965), *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. t. II, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
Heidermanns F. (1993), *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*, Walter de Gruyter, Berlin–New York.
Hirt H. (1909), *Etymologie der neuhochdeutschen Sprache*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
Hoad T.F. (1986), *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, The Clarendon Press, Oxford.
Holthausen F. (1927), *Etymologisches Wörterbuch der englischen Sprache*. wyd. 2, Bernhard Tauchnitz, Leipzig.
Junttila S. (2015), *Proto-Finnic Loanwords in the Baltic Languages?*, [w:] S. Junttila (red.), *Contacts between the Baltic and Finnic Languages*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, s. 12–37.
Klein E. (1966), *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, t. I: *(A–K)*, Elsevier Publishing Company, Amsterdam–London–New York.
Kopaliński W. (1989), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
Kroonen G. (2013), *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Brill, Leiden–Boston.
Levitskii V.V. (2010), *Etimologicheskii slovar germanskikh yazykov*, t. I, „Nova Knyha", Vinnitsa. [Левицкий В.В. (2010), Этимологический словарь германских языков, t. I, „Нова Кныга", Винница].
Mackensen L. (1998), *Ursprung der Wörter. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, VMA Verlag, Wiesbaden.
Magnússon Á.B. (1989), *Íslensk orðsifjabók*, Orðabók Háskólans, Reykjavík.
Mańczak W. (2017), *Polski słownik etymologiczny*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
Meyer-Lübke W. (1935), *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
Onions C.T. (1969), *The Oxford Dictionary of English Etymology*, The Clarendon Press, Oxford.
Orel V. (2003), *A Handbook of Germanic Etymology*, Brill, Leiden–Boston.
Partridge E. (1966), *Origins. A Short Etymological Dictionary of Modern English*, wyd. 4, Routledge, London–New York.
Picoche J. (1985), *Dictionnaire étymologique du français*, Dictionnaires Le Robert, Paris.
Pokorny J. (1959), *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Francke Verlag, Bern–München.
Preobrazhenskii A.G. (1910–1914), *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka*, t. II, Tipografiya G. Lissnera i D. Sovko, Moskva (przedruk w 1958, Gosudarstvennoe izdatelstvo inostrannykh i natsionalnykh slovarei, Moskva). [Преображенский А.Г. (1910–1914), Этимологический словарь русского языка, t. II, Типография Г. Лисснера и Д. Совко, Москва (przedruk w 1958 w Moskwie, Государственное издательство иностранных и националных словарей, Москва)].
Rédei K. (1988), *Uralisches etymologisches Wörterbuch*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
Rejzek J. (2001), *Český etymologický slovník*, Leda, Praha.
Room A. (2002), *Cassell's Dictionary of Word Histories*, Cassell, London.
Rutkowicz S. (1982), *Encyklopedia ryba morskich*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk.
Rysiewicz Z. (red.) (1961), *Słownik wyrazów obcych*, PIW, Warszawa.
Schmalstieg W.R. (2015), *Studies in Old Prussian. A Critical Review of the Relevant Literature in the Field from 1975 until 2005*, red. P. Dini, Vaga Publishers, Vilnius.
Seebold E. (1999), *Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. wyd. 23, Walter de Gruyter, Berlin–New York.

Shanskii N.M., Ivanov V.V., Shanskaya T.V. (1971), *Kratkii etimologicheskii slovar russkogo yazyka*, Izdatelstvo „Prosveshchenie", Moskva. [Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. (1971), Краткий этимологический словарь русского языка, Издательство „Просвещение", Москва].
Skeat W.W. (1963), *An Etymological Dictionary of English Language*, The Clarendon Press, Oxford.
Smoczyński W. (2007), *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Uniwersytet Wileński, Wilno.
Terofal F., Militz C. (1996), *Ryby morskie. Leksykon przyrodniczy*, Geocenter, Warszawa.
Tokarski J. (1980), *Słownik wyrazów obcych PWN*, PWN, Warszawa.
Torp A., Falk Hj. (1909), *Wortschatz der germanischen Spracheinheit*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
Trautmann R. (1910), *Die altpreussische Sprachdenkmäler*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
Tsyganenko G.P. (1970), *Etimologicheskii slovar russkogo jazyka*, Izdatelstvo "Radyanska shkola", Kiev. [Цыганенко Г.П. (1970), Этимологический словарь русского языка, Издательство „Радянська школа", Киев].
Vasmer M. (1987), *Etimologicheskii slovar russkogo yazyka*, t. III, Progress, Moskva. [Фасмер М. (1987), Этимологический словарь русского языка, t. III, Прогресс, Москва].
Vries J. de (1977), *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. wyd. 2, E.J. Brill, Leiden.
Wasserzieher E. (1979), *Kleines etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
Wessén E. (1997), *Våra ord. Kortfattad etymologisk ordbok*, Norstedts Ordbok, Gjøvik.
Witczak K.T. (1993), *Słownictwo morskie Germanów a zagadnienie substratu*, [w:] J. Sambor, J. Linde-Usiekniewicz, R. Huszcza (red.), *Językoznawstwo synchroniczne i diachroniczne. Tom poświęcony pamięci Adama Weinsberga*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 315–337.
Witczak K.T. (2003), *Indoeuropejskie nazwy zbóż*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Krzysztof Tomasz Witczak

TWO GERMANIC WORDS FOR 'HERRING'

(Summary)

The paper discusses the origin of two Germanic terms for 'Atlantic herring, *Clupea harengus* L.'. The Proto-Germanic noun **siled-* m. 'herring', attested in most North Germanic languages (e.g. ON. *sild*, Far. *síld*, OSv. *sild*, Sv. *sill*, Norw. *sil*), cannot be treated as inherited. It seems to represent a Saami (or Laponian) borrowing, cf. Saa. (Northern) *sâlled*, (Lule) *sallēt* 'herring' < Proto-Saami **silä-tɜ* 'herring' (orig. 'fat fish') < Ur. **śilä* 'fat, grease, esp. fish grease'). The competing Germanic appellative **hēringaz* (< **hairingaz*) m. '*Clupea harengus* L.' is well-attested in the West Germanic languages (cf. E. *herring*, Du. *haring*, G. *Hering*), as well as in Romance (cf. It. *arenga*, Fr. *harenge*, Prov. *arenc*, Sp. *arenque*). It cannot be excluded that the Old Frisian word *hēreng* represents the original source of the European borrowing. The word in question is a Proto-Germanic innovation derived from the adjective **hairaz* 'gray' by means of the common suffix **-ingaz*, cf. the two old appellatives **bukkingaz* m. 'hot-smoked herring' (< PG. **bukkaz* m. 'he-goat') and **hwītingaz* m. 'whiting, the marine fish *Merlangius merlangus* L.' (< PG. **hwītaz* adj. 'white').

Keywords: etymology, Finno-Ugric borrowings, fish terminology, Germanic vocabulary, language contact, marine animals, Northern Europe, Proto-Indo-European, Uralic languages

© by the author, licensee Lodz University – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and condition of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)